

ІРОНІЯ ЯК КУЛЬТУРНА ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ. ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ІРОНІЇ НА ПРИКЛАДІ ОПОВІДАННЯ КУРТА ТУХОЛЬСЬКОГО «БЕРЛІН! БЕРЛІН!»

Марченкова І.Ю., Масрдон Ю.С.

Чорноморський державний університет імені Петра Могили

У статті проаналізовано важливість культурологічного аспекту перекладу. Стисло розглянуто поняття «іронія». Представлено періодизацію в історії вивчення іронії, способи її перекладу за допомогою перекладацьких трансформацій. На прикладі сатиричного оповідання К.Тухольського виокремлено стилістичні засоби та прийоми, які він використовує для створення комічного ефекту. Аналізуються проблеми, які виникають у процесі перекладу, запропоновано деякі перекладацькі рішення для відтворення комічного мовою перекладу.

Ключові слова: культура, іронія, переклад, текст, Курт Тухольський

Постановка проблеми. У 1980-х роках у світовому перекладознавстві почала відчуватись істотна зміна акцентів. Дослідники перекладу усвідомили, що «переклади ніколи ані не створюються у вакуумі, ані не сприймаються у вакуумі» і в науці про переклад з'явився новий орієнтир – культура. Під «культурою» мається на увазі цілий соціальний контекст, що задіяний у перекладі, водночас із нормами, конвенціями, ідеологією та цінностями суспільства, чи цільової системи [1, с. 7].

До культурних проблем перекладу належать зокрема непрямі висловлювання, чий прихований смисл легко відчитується в контексті культурно-джерела, однак цей смисл часто неможливо донести до цільової аудиторії, «просто переклавши» текст. Різновидом такого прихованого смислу є іронія [1, с. 15]. Слід розібратися як же її перекладати, і чи можливо взагалі це зробити?

Аналіз останніх досліджень. До проблеми комічного звертались Т. Гоббс та Х. Спенсер, З. Фрейд та А. Бергсон, Д. Локк та М. Бахтін. У другій половині ХХ століття це питання досліджували Ю. Боров, Д. Ніколаєв, Б. Мінчин, Я. Ельсберг, Б. Дземідок [2, с. 171]. Лінгвістичні засоби вираження іронії вивчалися на матеріалі різних мов і типів мовлення. Так, М.А. Багдасарян розглядає іронію у французькій мові. О.А. Лаптева провела аналіз стилістичних прийомів створення іронії в сучасному газетному тексті на матеріалі російської мови. Е. Ганс розглядав засоби вираження іронії в порівнянні із засобами вираження гіперболи у французькій поетичній мові. На матеріалі англійських і американських художніх творів мовленнєву природу і функціонування стилістичного прийому іронії вивчали Н.К. Саліхова, Ж.Є. Фомичева, А.В. Сергієнко [3, с. 271].

У зарубіжному та вітчизняному перекладознавстві існують різні погляди щодо можливості відтворення іронії. Одні науковці, серед них К. Льєвуа та П. Шентьєс, скептично ставляться до можливості перекладу цього стилістичного засобу. Думки про неперекладність іронії вражають, якщо задуматися, що більшість іронічної літератури відома широкому загалу лише завдяки перекладам. Інші ж, навпаки, стверджують, що це можливо. Щоправда, у кожного свій спосіб відтворення іронії у мові перекладу [4, с. 24].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Поняттям перекладу іронії активно цікавиться лінгвістика тексту, отже актуальність дослідження обумовлена необхідністю зосередити увагу на особливостях її відтворення. Науковці зазначають, що ряд питань залишається недостатньо дослідженим, висновки суперечливі і вимагають подальшого аналізу та теоретичного осмислення. Це стосується питань лінгвістичної диференціації по-

няття іронія, так як на сьогодні не існує єдиного визначення поняття іронії, визначення характеру та діапазону мовних засобів її реалізації в сучасній художній літературі [3, с. 271-272]. З точки зору перекладознавства тема є актуальною, адже існує потреба в систематизації поглядів на іронію у лінгвістиці, потребі системного вивчення мовних засобів реалізації категорії іронії в іншомовних творах, а це сприятиме їх всебічній інтерпретації. Спостереження та наслідки дослідження дадуть можливість зробити ряд практичних рекомендацій щодо використання перекладацьких трансформацій при перекладі особливостей іронії українською мовою.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є відшук та опис особливостей передачі іронії К. Тухольським та відтворення їх при перекладі. Для теорії та практики перекладу відтворення комічного є однією з найскладніших проблем, актуальним є питанням дослідження підходів відтворення комічного в перекладознавстві, висвітленню якого і присвячено дану статтю.

Виклад основного матеріалу. Словники фіксують зазвичай кілька значень слова «іронія». Енциклопедія «Українська мова» дає таке визначення поняття «іронія»: «*Іронія (грец. εἰρωνεία, букв. – насмішка, глузування, прихований глум) – різновид антифразу, троп, де з метою прихованого глузування або для легкого добродушного жарту мовна одиниця з позитивно-стверджувальними (в широкому розумінні) значенням, конотацією або модальністю вживається з прямо протилежними характеристиками*» [5, с. 214].

Іронія виникла в античній культурі. У різні періоди історії провідне значення набував той чи інший вид іронії: у Гомера трагічна іронія, у Еразма Роттердамського і Вольтера глузлива, у романтиків іронія дистанції і розчарування, у Герцена спосіб соціальної критики, у Блока інструмент виявлення протиріччя між ідеалом і реальністю, у Ніцше вираз нігілізму і песимізму, у К'єркегора і екзистенціалістів песимістична форма тотального заперечення. У наступні історичні епохи вона грала різні ролі. У повсякденному спілкуванні її цінували практично завжди, але категоріального статусу іронія досягла лише в культурі романтизму. Знову іронія була затребувана і набула статусу художньо-культурної категорії в кінці ХІХ століття в епоху модерну [6, с. 4-5]. Важливою є її роль і в наш час.

Ю.А. Вершкова [7, с. 42-43] стверджує, що іронічний ефект досягається різними засобами: використанням різноманітних стилістичних прийомів (епітетів, порівнянь, антитез, метафор, метонімій, зевгми, гіперболи та ін.), стилістично відмінних одиниць, евфемізмів, каламбурів, заснованих на полісемії та омонімії, іронічним слововживанням, жар-

тивливим переосмисленням прецедентних текстів (прислів'я, приказки, цитати, рекламні слогани, назви книг, картин, фільмів і т. ін.) шляхом додавання нового несподіваного компонента або заміни одного або більше компонентів на синонімічні, антонімічні та ін., різними типами поновлення фразеологічних зворотів (додаванням, перестановкою, заміною).

При перекладі іронії, яка створюється перерахованими вище засобами, використовуються різноманітні перекладацькі трансформації: антонімічні, метонімічні та інші заміни, спричинені необхідністю перетворення образної основи комічного, конкретизація, диференціація і генералізація значень для зняття лексико-контекстуальної невідповідності, змістовий розвиток і додавання як експлікований прояв прагматичної установки на рецептора, компенсація змістовних і стилістичних втрат [8].

Безперечно, одним з найяскравіших майстрів слова і зокрема використання іронії у своїх творах є сатирик і публіцист Курт Тухольський. Його твори наповнені абсурдом, нелогічними висновками, парадоксами, що також створює певні труднощі для перекладача.

Розпізнати іронію часто можливо лише на відповідному культурному фоні. Як і будь-який вислів із яскравим культурним підґрунтям, іронію часто неможливо перенести в іншу культуру повною мірою. Дослівний переклад іронічного вислову іншою мовою часто спотворює первинний смисл чи й узагалі виявляється нісенітницею, оскільки кожна культура має власні метафори, ідіоми та способи створення тонкої двозначності [1, с. 16]. Із часом поняття «іронія» розширилось і переосмислилось.

Іронія постає чи не найголовнішим художнім прийомом в багатьох оповіданнях Курта Тухольського. Наразі об'єктом для дослідження вибрано німецькомовне оповідання Курта Тухольського «Берлін, Берлін». Це прекрасний матеріал для ілюстрації комічного в перекладознавчому дослідженні. Виходячи з того, що переклади оповідань українською мовою відсутні, у статті пропонуємо власні варіанти перекладу.

Курт Тухольський, письменник-сатирик, фейлетоніст, поет першої половини ХХ століття, жив у період різких змін суспільного та політичного характеру, був політично активним громадянином, глибоко хвилювався за долю країни. Він тонко відчував епоху, аналітично підходить до будь-якого питання та вмів за допомогою комічного розкрити багатогранні проблеми, що виникали на той час. Вони актуальні й тепер. Але іноді іронія в його творах важко зрозуміла, цікавий складний стиль автора ускладнюється ще й тим, що він творив майже століття тому. Тонко підібрана лексика та стилістичні засоби іноді належать до сфери важко перекладно-го [2, с. 171].

Розглянемо основні способи відображення іронії у творі (на основі матеріалів зі статті Р.С. Колесник) [2].

– Іронія в похвалі та критиці (створюючи іронічну інтонацію, автор з метою глузування надає висловлюванням протилежного значення). Схвальні слова промовляються з іронічною інтонацією і отримують насмішливий відтінок, а тому і виступають засобами комічного. Так, наприклад, критикуючи жителів Берліну, Тухольський пише: «Die Berliner kann sich nicht unterhalten. Manchmal sieht man zwei Leute miteinander sprechen, aber sie unterhalten sich nicht, sondern sie sprechen nur ihre Monologe gegeneinander. Die Berliner können auch nicht zuhören. Sie warten nur ganz gespannt, bis der andere aufgehört hat zu reden, und dann hacken sie ein. Auf diese Weise werden viele Berliner Konversationen geführt»

[9] / «Берлінці не об'являються друг с другом. Іноді можна побачити, як двоє розмовляють. Однак це не об'явлення. Просто кождий по череді проносить свій монолог. Не уміють берлінці і слухати. Один тільки напружено жде, коли другий прекратит говорити, чтобы тут же вступить самому. Так и ведутся в Берлине беседы» [10] / «Берлінці не вміють спілкуватися один з одним. Іноді звичайно можна побачити двох людей, які начебто розмовляють, але вони не спілкуються, а просто промовляють кожен свій монолог. Берлінці також не вміють і слухати. Вони тільки нетерпляче чекають допоки співрозмовник закінчить монолог, а потім розпочинають свій. Ось таким чином бесідують берлінці».

– Правильний підбір порівнянь. Сатирики, як правило, використовують не витончені порівняння, що відрізняються ліризмом, а грубі, інколи навіть вульгарні. Ця обставина розкриває авторське ставлення до негативного образу, створює комічний ефект. Якщо розглядати ці порівняння в протиставленні, то одне несе позитивне, а інше – негативне навантаження: «Berlin vereint die Nachteile einer amerikanischen Großstadt mit denen einer deutschen Provinzstadt» [9] / «Берлін поєднав в собі недостатки більшого американського міста і німецького провінційного містечка» [10].

– Графічний прийом – вживання дужок (окреме винесення певної частини слів, словосполучень, речень, які начебто несуть характер додаткової інформації, також створюють комічний ефект), наприклад: «In dieser Stadt wird nicht gearbeitet – hier wird geschuftet. (Auch das Vergnügen ist hier eine Arbeit, zu der man sich vorher in die Hände spuckt, und von dem man etwas haben will)» [9] / У цьому місті не працюють – тут гарують. (Навіть розваги тут наче робота, та ще й така, за яку беруться попередньо потираючи руки, і від якої чогось очікують) / В цьому місті не просто працюють – тут гарують до виснаження. (І навіть розваги тут – робота, яку спочатку чітко планують і від якої ждуть конкретного результату) [10]. В оригіналі використано розмовне дієслово «schuften» на позначення надриватися / працювати до знемоги/працювати, не згинаючи спини, в українському перекладі читаємо застаріле «гарувати», в російському «работать до изнеможения». Російська версія перекладу більш точно передає оригінал, адже щоб зрозуміти значення слова «гарувати», читачеві потрібно звернутися до словника, бо це слово не є загальноживаним.

Підґрунтям для створення комічного ефекту в даному випадку є окреме винесення певної інформації у дужки. Дужки в комічних творах слугують для вираження сатиричного відношення письменника до того, що він зображує. Вони виступають своєрідним ключем до розуміння основного значення тексту і розкриттю ідейної направленості твору. У даному випадку в дужках вживається іронічне доповнення, для підсилення першої частини, адже крізь нейтральний тон речення, не одразу помічаємо іронічний натяк автора.

У наступному прикладі автор для підсилення комічного ефекту вдався ще до одного графічного виокремлення тексту за допомогою тире; для перекладача важливо не проігнорувати цей невеличкий графічний засіб створення комічного. «Sie sind gerade zwischen zwei Telefongesprächen oder warten auf eine Verabredung oder haben sich – was selten vorkommt – mit irgend etwas verfrüht – da sitzen sie und warten [9] / «І якщо дами при цьому нічим не заняті, значить, сейчас короткий перерыв между

двумя телефонними розговорами, зустрічами или – *что почти невозможно* – какое-то дело завершено досрочно. И теперь дама сидит и ждет» [10].

– Використання коротких речень для створення динамізму: «Der Berliner hat keine Zeit. Der Berliner ist meist aus Posen oder Breslau und hat keine Zeit» [9]. – «Берлінці не мають часу. Ці берлінці переважно з Познані чи Бреслава (тепер Вроцлава), та не мають вільного часу» [10]. Такі короткі, влучні речення використовуються для створення динамізму. Отже під час перекладу необхідно враховувати темп оригіналу та передавати розвиток висловлювання.

– Своєрідний темп – прийом характерний для коротких розповідей Курта Тухольського. Наприклад: «Der Berliner hat keine Zeit. Er hat immer etwas vor, er telefoniert und verabredet sich, kommt abgehetzt zu einer Verabredung und etwas zu spät – und hat sehr viel zu tun» [9] / «Берлінці не мають часу. Весь час чимось заклопотані, телефонують, про щось домовляються, закекавшись та трохи запізнившись приходять на зустріч – та знову ж таки мають багато справ» / «Берлінцю вечно не хватает времени – он постоянно занят. Он звонит, договаривается о чем-то, немного опоздав, запыхавшись, является на встречу и затем вновь бежит по делам» [10]. У наведеному прикладі привертає увагу ще один спосіб створення комічного, який використав Курт Тухольський – іронія в критиці. Критикуючи позитивне, він завуальовано викриває негативне.

Висновки і пропозиції. Відтворювати іронію досить складно, адже потрібно ще й домогтися повної передачі змісту, не змінюючи форму, тому буквальний і разом з тим адекватний переклад, можливий тільки за умови повного збігу соціально і національно культурних асоціацій, що зустрічається порівняно рідко. Значно частіше в перекладі спостерігаються різні види лексичних, граматичних і стилістичних перекладацьких трансформацій, тобто питання збе-

реження змісту та форми, спираючись водночас на культурні реалії, не втрачає актуальність.

У зв'язку з тим, що іронія сильно обумовлена контекстом та є вираженням авторської прагматики, її слід досліджувати безпосередньо в літературних творах, знаючи контекст та погляди автора [3, с. 278].

Важливим також є її дослідження та переклад з концептуальної точки зору, адже, як зазначає науковець А.М. Науменко: «*Jedes Wort hat in einer Nationalsprache nicht nur sein Bedeutungsfeld, sondern auch seine Valenzen, d. h. seine Möglichkeit, mit anderen Wörtern in Verbindung zu treten. Das alles schafft dem Wort ein besonderes Assoziationsfeld, das mit dem des äquivalenten Worts in einer Fremdsprache nie identisch ist und den Übersetzer in eine Fehlsituation führt, die das Konzept des Originals prinzipiell verändert*» [11, с. 93] / Кожне слово має в національній мові не тільки своє семантичне поле, але й власну валентність, тобто здатність поєднуватися з іншими словами. Все це створює для слова особливе асоціативне поле, яке не є ідентичним (не збігається) з полем еквівалентного слова іноземною мовою, і веде перекладача в хибному напрямі, а це призводить до принципіальної зміни концепту оригіналу.

Професор є прибічником концептуального перекладу творів і у його монографії читаємо: «*Результат лингвистического перевода всегда отличается от своего первоисточника по меньшей мере тремя несоответствиями: неидентичностью социальной реальности, неадекватностью идейного содержания, несоответствием художественных средств. Суждение о том, что лингвистический перевод искажает концепцию оригинала и потому есть по своей сути его обработкой, можно встретить во многих работах*» [12, с. 115]. Тому подальше дослідження цієї проблеми може реалізуватися у вивченні відтворення іронії через концептуальний переклад.

Список літератури:

1. Кам'янець А. Б., Некряч Т. Є. Інтертекстуальна іронія і переклад: [монографія] / А. Б. Кам'янець, Т. Є. Некряч. – К.: Видавець Карпенко В. М., 2010. – 176 с.
2. Колесник Р. С. Специфіка відтворення комічного в художньому перекладі (на прикладі коротких оповідань Курта Тухольського) / Р. С. Колесник // ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка. Випуск № 49. – Серія: Філологічні науки. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 171-174.
3. Костенко А. П. Мовнестилістичні засоби вираження іронії на прикладі творів М. Спарк «The comforters» та І. Во «A handful of dust» // А. П. Костенко // Новітня філологія. – 2008. – № 10(30). – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 356 с.
4. Гончаренко Л. О. Іронія як проблема художнього перекладу / Л. О. Гончаренко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Філологія. Мовознавство. – 2013. – Т. 219. Вип. 207. – С. 23-25. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npchdufm_2013_219_207_7.pdf
5. Тараненко О. Іронія / О. Тараненко // Українська мова: енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К.: «Укр. енцикл», 2000. – 824 с.
6. Пивоев В. М. Іронія как феномен культуры / В. М. Пивоев. – Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2000. – 106 с.
7. Вершкова Ю. А. Іронія как стилистический прием в произведениях Курта Тухольского / Ю. А. Вершкова // Актуальные проблемы науки и образования: сб. науч. ст. / под общ. ред. С. А. Ляшко. – Балашов: Николаев, 2011. – С. 42-43.
8. Волков Д. К. Іронія как стилистический прием в произведениях Курта Тухольского [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mognovse.ru/luk-sbornik-nauchnih-statej-pod-obshej-redakciej-s-a-lyashko-b-stranica-12.html> (9 січня 2015 р.).
9. Kurt Tucholsky Berlin! Berlin! Archiv klassischer Werke [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.versalia.de/archiv/Tucholsky/Berlin_Berlin_.798.html (9 січня 2015р.).
10. Степаненко Марія. Берлін ХХ века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.votpusk.ru/edit/text1.asp?ID=821#ixzz3OEYIMD4m> (9 січня 2015 р.).
11. Naumanko, Anatolij Махумовуц Das konzeptuelle Übersetzen: Goethes «Faust» in ostslawischer Übersetzung. – Zaporizz'a: Staatliche Universität Zaporizz'a, 1999. – S. 113.
12. Науменко А. М. Концептуальный перевод (на материале немецкого, русского, украинского, и белорусского языков): [монография] / А. М. Науменко. – Николаев: Изд-во ЧГУ им. Петра Могили, 2013. – 420 с.

Марченкова И.Ю., Маердон Ю.С.

Черноморский государственный университет им. Петра Могилы

ИРОНИЯ КАК КУЛЬТУРНАЯ ПРОБЛЕМА. ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕДАЧИ ИРОНИИ НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА КУРТА ТУХОЛЬСКОГО «БЕРЛИН! БЕРЛИН!»

Аннотация

В статье проанализированы важность культурологического аспекта перевода. Кратко рассмотрено понятие «ирония». Представлена периодизацию в истории изучения иронии, способы ее перевода с помощью переводческих трансформаций. На примере сатирического рассказа К.Тухольского выделены стилистические средства и приемы, которые он использует для создания комического эффекта. Анализируются проблемы, возникающие в процессе перевода, предложены некоторые переводческие решения для воспроизведения комического на языке перевода.

Ключевые слова: культура, ирония, перевод, текст, Курт Тухольский.

Marchenkova I.Y., Maierdon Y.S.

Petro Mohyla Black Sea State University

IRONY AS A CULTURAL PROBLEM OF TRANSLATION. PECULIARITIES OF IRONY IN KURT TUCHOLSKY'S STORY «BERLIN! BERLIN!» AND THEIR SAVING IN TRANSLATIONS

Summary

The article analyses the importance of the cultural aspects of translation. The concept of «irony» was briefly discussed. Periodization in the history of the study of irony was represented and its translation methods by the instrumentality of translation transformations. By way of example K.Tucholsky satirical story «Berlin. Berlin» stylistic features that he used to create a comic effect were singled. The problems when in use of the translation process were analyzed, some translation solutions for reproduction comic in terms of translation were proposed.

Keywords: culture, irony, translation, text, Kurt Tucholsky.